

ВОЈИСЛАВ П. НИКЧЕВИЋ

ЦРНОГОРИЗМИ У ПРИЈЕВОДИМА ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА

Под *црногоризмима* се у језикословљу подразумевају системске посебитости 2. и 3. слоја црногорског језика¹, тј. његове интердијалекталне или наддијалекталне и локалне, дијалектално-покрајинске специфичности по којима се разликује од осталијех сродних идиома: српскога, хрватског и босанскога као социолингвистичкијех језика² наста-

---

¹ Рикард Симеон, *Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива*, I, А-О, Матица хрватска, Загреб, 1969, 185, пише: "црногорски језик - национални језик Црногораца; по својим битним обиљежјима не разликује се од хрватскога или од српског језика, а име црногорски употребљава се за њ кад се жели истаћи да је то језик црногорског подручја којим говоре Црногорци и који обухваћа разне црногорске мјесне говоре те има нека своја посебна обиљежја, као штоје то нпр. у књижевном и говорном језику ијекавски говор и штокавско нарјечје, те неке особености у лексику и у фразеологији (тзв. 'црногоризми'), а у говорном језику постојање неких мјесних говорних навика те особености у морфологији (усп. декл. облике личне заменице *не, ве* мј. *нас, вас* и сл.), у писму употреба ћирилице итд." Овђе је наведен само минимални број црногоризама. Тако, за разлику од Р.Симеона, Данило Вушовић у докторској дисертацији *Прилози проучавању Његошева језика*, брањеној пред Комисијом у саставу: П. Поповић, др А. Белић, др Ст. Куљбакин и др Х. Барић, Библиотека Јужнословенског филолога, Београд, 1930, 98, послије навођења 340 фонетскијех, морфолошкијех и синтаксичких одлика које одступају од тадашње кодификоване књижевно-језичке норме службенога "српскохрватског/српскохрватскословеначкога" језика у Закључку сажима: "Из досадашњег прегледа главнијих особина Његошева језика јасно се види да је његов језик, углавном, народни језик и то онакав каквим се говори у Црној Гори".

² Дубравко Шкиљан, *Пољед у лингвистику*, II издање, Школска књига, Загреб, 1985, 18, под *социолингвистичком* схвата "дио лингвистике који проучава све многобројне односе између друштвених и језичних структура, њихове међусобне увјетованости и интерференције". А то даље значи да социолингвистички језици не опстоје као системски него као друштвенолингвистички, тј. етнички, народносно, национално, државно, уставноправно, психолошки, културолошки и практично посебити говорни и књижевни сродни идиоми.

лих у оквиру штокавског дијасистема.³ По М. С. Лалевићу, кад зборимо о Његошеву језику, ми мислимо на језик у његовијем штампаним дјелима; на његову језичку језгровитост, на снагу и љепоту израза, на чисто народско врело његова језика, на ону силу која избија из сваког рада, из сваке синтагме, из сваке ријечи и звука његова, на ону бујицу која се не може ни осећањем ни смислом одољети, што се не може ласно обухватити нашијем обичним изразом, на оно здравље којим брује брда и долине, на ону звучност која као у ономе класичном спјеву живе призива, мртве оплакује, муње ломи (Шилеров мото познатој пјесми *Звону*). Кад се каже "Његошев језик", мисли се на оно што је најснажније, најзвучније, најљепше: на афоризме, кондензованост, сочност, мисаоност, на савршеност којој не можемо ништа ни одузети ни додати. Сви ти црногоризми дају боју, колорит, аутентичност израза, ријечи, језика, а одатле - и специфичност, вјеродостојност којој се не може наћи премца... Све то означава на још један начин ону драж епске пјесме са свијем могућим њезинијем особинама и особеностима.⁴

³ Термин *дијасистем* у овом раду треба схватити у значењу које су му придали др Радоје Симић и др Бранислав Остојић кад су у књизи *Основи фонологије српскохрватскога књижевног језика*, Универзитет "Вељко Влаховић" у Титограду, НИО "Побједа", Титоград, 1981, 134, констатовали: "Варијантни систем зове се у науци - дијасистем. Дијасистем је сваки систем, па и сваки језички систем унутар којег се јављају варијанте".

⁴ М. С. Лалевић, *О неким особеностима Његошева језика и његовог правописа по рукопису Горског вијенца*, Стварање, бр. 1, Цетиње, 1958, 60. На 69. страни истог рада Лалевић још додаје и ово: "8. Црногоризми и неке његове грешке. - Наведимо и неке црногоризме. - Поред крњења неких облика, што је споменуто, Његош задржава и особите речи и њихове облике као црногорске специфичности. Тако има: проз и проза (кроз), а у штампи имамо кроз, кроза; аорист немогасмо; неке и нехе поред неше; љевше, шавти, кажује, испану (у штампи: искоче - да очи испану...), испуштише, пријед, доклен, када (као да - када посла до мислит немамо, када чинит...); оца риче на равно Цетиње (I изд. равном Цетињу), стаде велика граја на врх црквине на сјеверну страну више језера (у штампи на сјеверној страни), на гробље ће изнићи цвијеће (шт. на гробљу...), на Симуњу (шт. на Симуњи), дријемају у морску тавницу (шт. у морској тамници), траг по трагу мене погинуо (али је то сам песник још у рук. исправио - у мени), у добро је лако (шт. у добру), на муку се познаје (шт. на муци се...), нека га је ка на гору (шт. ка на гори), изиђе међу њима (шт. међу њих), низ њем (шт. низ њег), да позову на скупу турске поглавице (шт. на скуп), Грбичић се мене унијаше (шт. мени), док Грбичић мене попришапта (шт. мени), на улици, што у Чево цркву не градим (шт. Чеву), под кључеве (шт. под кључевима), у цркву је нашу покртисмо, крст засија ка нагору сунце (шт. на гори), и чувај му образ ка он тебе (шт. теби), али је овде и у рук. исправљено *е* у *и*; тако је у рук. исправио сам песник; миш у тикву - у: миш у тикви; хајте к мене (шт. мени), узблуди се мозак у тиквину (шт. у тиквини), на гробље ће изнићи (шт. на гробљу), да уљаник у гору заметнеш (шт. у гори) и сл." О удаљавању од изворнога црногорског према вуковскоме "српском" књижевноме језику од стране самога Вука Караџића и Милорада Медаковића у току печатања *Горског вијенца* (1847) у Бечу и његове коректуре виђи: Др Војислав Никчевић, *Екавица на "веља враиша"*. Разур језика "Горског вијенца" Либерал, бр. 131, серија III, Цетиње, 19. мај 1995. 9.

Поближе, лингвистички показатељи који чине садржај другог и трећег слоја Његошева језика, бројни не само лексички и фразеолошки него и облички паралелизми у њему, представљају најзначајније елементе од умјетнички непроцјењивог значаја за естетичке домете пјесникова језика, изразито функционалне и незамјениве структурне особине којима се остварује јасно препознатљиви црногорски национални језички и књижевни колорит, они духовни и језикословни флуид који је у књижевном језику Петра II. Код превођења на стране језике тешко преводив или уопште непреводив.⁵ Они се јављају не само као плод његове умне, духовно изразито богате личности, као производ пјесниковога језичког творачкога потенцијала на плану стварања новијех спојева ријечи и израза већ понајвише као резултат дјеловања многих дијалектских супротности на тлу Црне Горе, као продукт бурнога, разуђеног и богатог народног живота, насталог у веома сложеним условима вођења непрестане одбрамбене и ослободилачке

⁵ Познати њемачки слависта А. Шмаус, *О превођењу "Горског вијенца"*, Прилози за књижевност, историју, језик и фолклор, књига двадесет девета, свеска 3-4, Београд, 1963, 251-256, истиче сљедеће: "Друго је питање којим језичким средствима да се постигне специфични колорит Његошевог језика условљен дијалекатским елементима, 'словенизмима' и турцизмима... Управо због овог специфичног колорита Његошевог језика преводилац се налази пред великим тешкоћама" (252). А мало прије тога Шмаус је закључио ово: "У сваком случају изгледа скоро немогуће да се у потпуности сачува оригинални језички колорит и напори преводилаца најчешће иду у правцу наговештаја, приближавања, местимичне адекватности" (251). А. Шмаус у продужетку својега рада на 251-252. страни још подвлачи и то да, иако *Горски вијенац*, као и друга стихована ремек-дјела свјетске књижевности (Гетеов *Фауст*, Пушкинов *Евгеније Оњегин* итд.), остаје у крајњој линији "непреводљив", он ће ипак увијек изнова побудити на нове покушаје превођења. Тешкоће које при том искрсавају дијелом потичу већ и из саме садржине, јер су друштвени облици, начин живота и мишљења који се сливају у *Горски вијенац* данашњем човјеку умногоме постали туђи или бар теже приступачни. Поред тога, многобројне тешкоће произилазе из форме пјесниковог дјела, из структуре његова стиха с обзиром на прозодијске могућности језика на који се преводи, као и из особености његовог језика. "Све личности у *Горском вијенцу* говоре у основи истим језиком: дијалектом свога краја (тј. црногорскијем језиком - В.Н.), богатим, сликовитим, али за данашњег читаоца, делом и архаичним" (В. Латковић). Због архаичних особености садржине и дјелимичнога архаичног карактера (узрокованог погрјешном званичном ортографском нормом - В.Н.) језика могло би се при превођењу помишљати на извјесну тенденцију *архаизирања*, конкретно говорећи на то да се искористе језичке, прије свега, лексичке могућности које пружају старије језичке фазе или старији књижевни споменици који, по својему духу и изразу, изгледају ближи културноме амбијенту и менталитету *Горског вијенца*. - Шмаус држи да је друго питање којијем језичким средствима да се постигне специфични колорит Његошевог језика условљен дијалекатским елементима (црногоризмима - В.Н.), "словенизмима" и турцизмима. Ако би се тражило рјешење уношењем дијалекатских или страних ријечи, најчешће би цјелина више губила него добила, док у Његошевом језику сви ти елементи чине складну цјелину, представљају цјеловит феномен - сматра Алојз Шмаус.

борбе за физички опстанак и национални интегритет црногорског народа. И кад би се којим случајем ти полифони елементи у дјелу Петра II потрли, укинули, онда би оно посигурно остало посве сасушено, као дрво без плода и грана, као литерарна креатура без животне снаге и литерарне поруке⁶. Било би без умјетничке експресије.

Но ипак, најбоље је виђети на широј основи какви су однос имали према црногоризмима као најбитнијим обиљежјима црногорског језика други најпознатији његошолози и језикословци у историјској ретроспективи, од појаве првог издања *Горског вијенца* до нашег времена. Ако се они правилно појме и теоријски стручно одреде као изузетно значајни елементи од којих је у прошлости зависило превођење тога најзначајнијег Његошева дјела на, колико ми је познато, двадесет странијех језика (на по неке језике и по неколика пута), а и у будуће ће посигурно зависити, та поимања и одређења итекако могу бити од користи за његово даље превођење. То је био и главни разлог којијем сам се руководио када сам се определијелио за обраду црногоризама у пријеводима *Горског вијенца*. Али није важно знати само како су их други аутори схватили и тумачили, већ и то како их је сам пјесник разумијевао у томе дијелу као врло сложенем епско-драмско-лирском спјеву, језички, пјеснички и мисаоно вишеслојноме и вишезначном његовоме ремек-дјелу. То утолико прије ако се зна још и то даје оно поникло из језичкога, етничког и националнога бића јако индивидуализованог и оригиналнога црногорског народа. Стога је ускоро по објављивању па све до нашега доба и доживјело повећи број коментара од стране Црногораца и извањаца.

Димитрије Владисављевић још прије настанка *Горског вијенца*, пред Његошев долазак у Беч 1833. годишта, пише Вуку Караџићу: "Ови дана пошао је тамо кандидат владичанства Црногорског, преко Беча, иде у Петроград. Препоручили смо му да вас тамо посети које ако не буде до сад учинио, истражите га, ако већ не буде даље пошао, и познајте се с њим. Заслужује из много разлога бити вам познат, а посебно што је и без чина, ког носи добар Србин⁷. Бићете задовољни

⁶ Др Војислав Никчевић, *Лексикографски њодухваји (Речник језика Петра II Петровића Његоша*, књига прва, А-О, стр. 608, књига друга, II-III, стр. 600, формат 17,5 x 24,5. Израдили Михаило Стевановић и сарадници Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић, Вук Караџић-Народна књига - Обод - Просвета - Српска академија наука и уметности - Српска књижевна задруга - Црногорска академија наука и уметности, Београд-Титоград-Цетиње, 1983), Стварање, бр. 4, Титоград, 1984, 562.

⁷ О томе да Његош није био Србин него Црногорац, који је зборио и писао црногорскијем језиком, виђи: Предговор *Горски вијенац према Црногорском Црвојису* у књизи *Горски вијенац* Петра II Петровића Његоша. Јубиларно издање поводом 150. годишњице првог издања с предговором приредио Војислав П. Никчевић. Издавач Црногорски ПЕН центар, Библиотека "Његошево перо", Цетиње, 1997, 7-43.

чути га. Ево вам и једне његове песме овде сложене. Ако судите да заслужује, ставите је гдигод у ваша дела. Језика црногорског штил да и наши Мађарски Срби чују"⁸. Противурјечна је овде тврдња Димитрија Владисављевића да је Његош био Србин, чији је матерњи језик црногорски. То се двоје међусобно искључује.

Још 1868. годиште појавило се издање *Горског вијенца* Стефана Митрова Љубише⁹. То је издање већ слједеће године Стојан Новаковић пропратио приказом.¹⁰ У њему прво изјављује да је С. Љубиша стекао себи доиста истиниту заслугу удесивши ово издање латиницом без свију мана, а његова тумачења чине га веома потребним свакоме ко хоће да натанко изучи и разумије славно дјело црногорског владике¹¹. Нагласивши Љубишине заслуге, Новаковић је још истакао и то да је дјело као што је *Горски вијенац* изузетно тешко коментарисати, прије свега, зато што је та творевина "огледало нашега народног планинског говора, који је у самијем сликама, пунан пријеноса, скраћења, недоречених реченица и наговешћених мисли. У њему се само спомињу или приводе једном ријечју за примјер многи народни обичаји или ствари познате само у Црној Гори и приводе се онако, како их Црногорци који све то могу знати без тумачења. А кад ми у жару својега поноса изнесемо ово дјело странцу, ваља видјети муку која сналази и тумача и странца, читајући *Горски вијенац*. Неће ли дакле свак с нама признати како је право захвалити г. С. Љубиши за тај његов труд."¹² Љубиша је то учинио као Црногорац.

И други Србин и такође вуковац попут Новаковића, Јован Живановић, и поред тога што Његошев језик прибраја Караџић-Даничићевоме типу "српскога" језика, контрадикторно томе указује на његов црногорски карактер: "У коло Бранкова с Вуком и Даничићем што се језика тиче иде и Петар Петровић Његош ма да је његов језик натруњен црквенословенским ријечима... Иначе му је језик по обличју и синтакси чист као суза... У славу бесмртнога пјесника

⁸ Љубомир Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*, Београд, 1924, 410. О осталијем атрибуцијама Његошево језика као црногорског његових савременика у изворима и литератури виђи: *Његошево поимање језика у књизи Црногорски језик*. Генеа, типологија, развој, структурне особине, функције др Војислава Никчевића. Том II (Од 1360. до 1995. године), Матица црногорска, Цетиње, 1997, 360-371.

⁹ *Горски вијенац*. Исторички догађај при свршетку XVII вијека сачинио Петар Петровић Његош, владика црногорски. Пренио с ћирилице на латиницу с тумачењем С. Љубиша. Издала о свом трошку Матица Далматинска. У Задру. Тиском Народног листа, 1868.

¹⁰ Стојан Новаковић, *Горски вијенац... Пренио с ћирилице на латиницу с тумачењем С. Љубиша*. Издала о свом трошку Матица Далматинска. У Задру, тиском Народног листа, 1868, Матица, бр. 3, 65-77, и бр. 4, 89-92, Нови Сад, 1869.

¹¹ Исто, 90.

¹² Исто. 91.

'Горског Вијенца' истаћи ћу ванредне особине његова језика или боље рећи црногорскога језика"¹³. То је тачно кад је збор о народном језику.

И трећи Србин и опет вуковац, Никола Симић, посветио је још већу пажњу језику Петра II Петровића Његоша поводом педесетогодишњице његове смрти.¹⁴ У првome дијелу својега рада социолингвистички одређује му "српску" припадност преко штокавскога дијалекта, а у другоме његовом, неупоредиво већем дијелу, у виду пописа, даје приказ особине пјесникова матерњег језика само у *Горском вијенцу* статистичком описном методом, показујући при том што у њему одговара граматичкијем узусима оновременога Вукова стандарднога (књижевног) језика, а што је "покрајинско-дијалектално". Полазећи од потоњијех елемената као црногоризама које је у раду утврдио, Н. Симић у њему закључује да је Његош "Црногорац у мислима и језиком".¹⁵ У томе се испољава још једна изразита противурјечност, што ће рећи кад се Његош декларативно третира као "српски песник", за разлику од његова црногорскога као матерњег језика.

По мнијењу Милорада Никчевића, на овоме мјесту интересантно је још изложити и мишљења Марка Цара о језику Стефана М. Љубише и Петра II Петровића Његоша. Наиме, пишући у полемичком сучељном огледу *Поштоњи кријичари Свјетлана М. Љубише*¹⁶, он је у једном сегменту овог рада настојао да оповргне негативан суд Јована Скерлића који се односи на употребу језика у Љубишинијем приповијестима. Како је Љубиша, као уосталом и Његош, односно касније Марко Миљанов Поповић, као гођ и други црногорски наративни ствараоци друге половине XIX вијека, обликовао свој литерарни свијет распонима језика који се, једним дијелом своје лексике, фразеологизама и семантике, није уклапао у структуру језика српске приповиједне прозе, тј. који је добријем дијелом остао ван сфере Вукове кодификације српскога књижевног језика, Скерлић није имао довољно изоштреног слуха за тај језик, па га је прогласио, као и многи други критичари, "провинцијалним", "регионалним", "покрајинским".

Марко Цар, у настојању да оповргне тако неоправдан суд, тврди да је Љубишин језик они исти којим су писане Његошеве творевине, као и производи црногорскога усменог стваралаштва, па кад би те "примедбе Скерлићеве о језику вределе за Љубишу, оне би с истог разлога морале да вреде за Његоша, који је у свом делу такође

¹³ Јован Живановић, *Особине у језику Пејтра Пејровића Његоша*, Бранково коло, бр. VIII, Сремски Карловци, 1902, 37.

¹⁴ Никола Симић, *О језику Пејтра II Пејровића Његоша*, Зора. Година VI. Број X, Мостар, 1901, 358-362.

¹⁵ Вићи и: *Никола Симић о Његошеву црногорском језику у књизи Црногорски језик*, Генеза, типологија, развој, структурне особине, функције др. Војислава Никчевића. Том II (Од 1360. до 1995. године), 439-446.

¹⁶ Мисао, књига V, св. 6, Београд, 1921, 402-411.

употребио знатан број пределних и локалних речи"¹⁷. Уосталом, вели даље Марко Цар, Скерлић је властите тврдње о Љубишином језику сам негирао, свој ранији суд довео је у контрадикторне односе кад је писао о књижевном дјелу Петра Кочића. Наиме, у жељи да истакне творачко-изражајне вриједности тога писца, Скерлић је рекао да је ипак Кочићев језик они исти којим су писали Његош и Љубиша. Поближе, он каже да Кочићев језик води поријекло од "старих херцеговачких досељеника, који су населили опустелу Шумадију"¹⁸, да се у њему освјежава и богати они "избледели и сасушени језик којим се данас у нас (читај у Србији - М.Ц.) пише"¹⁹. Ту своју мисао далеко јаче је, како показује М. Цар, потцртао Скерлић и кад је писао о књижевном дјелу црногорског војводе Марка Миљанова Поповића. Управо, он је тада истакао потребу да се и други писци користе изражајним елементима, синтаксичко-лексичкијем богатством "покрајинских" говора јер ће се тако, према њему, наш књижевни језик освјежити, обогатити и развити. У тијем "покрајинским" говорима крије се, како он каже, "неисцрпно благо снажних сликовитих речи, живописних израза и ванредно лепа конструкција реченица."²⁰ Да би што јаче истакао изражајну љепоту тога језика, његове творачке моћи, Скерлић контрастира ови чланак тако што истиче оне језичке недостатке, поплаве безбројнијех туђих ријечи и израза које се крију "у тупом и прстачком говору наше варошке цинцарске ђивтарије", насупрот језику "оних неписмених створења (мисли на језик Марка Миљанова Поповића - М.Н.) који у нас пишу новине и за којима нису заостале ни многе наше величине књижевне"²¹ - завршава своје излагање о Љубишину и Његошеву језику М. Никчевић.²²

Обратио сам посебну пажњу на Скерлићеве "провинцијализме", "регионализме" или пак "покрајинске" појавне облике као изразите црногоризме у Љубишину и Његошеву језику из два основна разлога: 1. због тога што су они и у Црној Гори од школског 1863/64. годишта у "малој школи" на Цетињу, од 1865. у цетињском календару и алманаху *Орлићу* и од 1868. године у црногорској администрацији почели да се са становишта Вукове наднародне и наднационалне вјештачке "опћене правилности" његовијех *Главних љравила за јужно нарјечје* из 1850. годишта на Скерлићев начин третирају и 2. стога што су Марко Цар и Милорад Никчевић као Црногорци, различито од Јована Скерлића као

¹⁷ Исто, 76.

¹⁸ Исто, 410.

¹⁹ Исто, 410.

²⁰ Исто, 410.

²¹ Исто, 410.

²² Милорад Никчевић, *Идеје и љпаралеле* (Књижевни огледи и студије). Издавачки центар "Ревииа", Осијек, 1984, 118-119.

Србина, на интердијалекталне или наддијалекталне црногоризме из 2. слоја језика црногорског гледали као на обичне структурне елементе стандардног језика у Црној Гори.

На тај начин су јасно показали и доказали да ти и сви такви црногоризми подлијежу "опћеној норми" црногорскога, а не српског књижевног језика. Зато сам их и подвргао под 2. главно правило тога језика: *Држи се ујошребне норме црногорске "ојћене љравилносѝи"!* правописнијех основа²³ и кодификовао као стандардне мојијем *Црногорским љравојисом*.²⁴ Али, пошто су спорни и други црногоризми у Његошеву језику и језику осталијех црногорских писаца у потоњих око сто и педесет година деградирани на дијалектално-покрајински ранг и статус службено важећијем нормативним дјелима, готово потпуно су денационализовани и као такви махом архаизовани чак и за саме савремене Црногорце. Такви њихов ранг и статус је у неупоредиво већој мјери допринио да их странци у пријеводима *Горскоѝ вијенца* и у случајевима кад добро владају савременијем књижевним језиком тешко могу разумјети и на одговарајући начин превести на стране језике. Уз то је тешко наћи и примјер да је највеће књижевно дјело једне националне литературе, какви је *Горски вијенац* као класично ремек-дјело црногорске књижевности, погрјешном кодификованом стандарднојезичком нормом, у томе случају српском као туђом и непримјереном ортографском нормом, дотле језички архаизовано да га чак и његови савремени црногорски читаоци тешко могу разумјети без рјечника којим се тумаче црногоризми.

И највећи језикословци послје Другога свјетског рата указивали су на црногоризме као на маркантне структуралне елементе који одређују црногорски карактер језика *Горскоѝ вијенца*. Тако Михаило Стевановић изричито каже: "У језику *Горскоѝ вијенца* читалац ће наћи и посебних особина које, без нарочитих објашњења, неће разумјети. То у првом реду потиче од пјесникове мисаоности и сликовитости изражавања, али и од чињенице што је Његош писао језиком свога завичаја, те *Горски вијенац* и по рјечнику и по синтакси и вишестрано језички, има црногорски карактер. Али је и то, с ове стране, позитивна особина овога значајног дјела наше књижевности. Позитивна кажем зато што су баш народни говори оно право врело с кога се богати наш књижевни језик. А ово класично дјело је класичан примјер за то. Својим *Горским вијенцем* Његош је у овоме послужио као досад ненадмашни узор свим значајним књижевницима нашим". Мало

²³ Др Војислав Никчевић, *Пиши као шѝио збориш*. Главна првила црногорскога стандарднога језика, Црногорско друштво независних књижевника, Подгорица, 1993, 11-22.

²⁴ Др сци. Војислав Никчевић, *Правојис црногорскоѝ језика*. Издавач Црногорски ПЕН центар, Библиотека "Његошево перо", Цетиње, 1997.

послије тога проф. М. Стевановић додаје и ово: "На први поглед није лако запазити све творачке елементе Његошева језика, није зато што је његов језик у цјелини такав. Па ипак је, и баш зато, потребно истаћи неке од ових елемената. То је прво рјечник, богати народни рјечник пишчева завичаја, који читаоцима, уколико им није познат, чини тешкоће при читању. А и кад је ријеч о језику једнога књижевног дјела, то се никакао не може узимати за негативну страну његову, јер локални рјечник, поред осталог, има своју умјетничку функцију у *Горском вијенцу*. А у *Горском вијенцу* има приличан број покрајинских ријечи, које ми наравно овдје нећемо наводити. У тај локални рјечник, поред ријечи домаће поријекла, иду и оне које су у посебним историско-економским условима овога краја примљене из појединих других језика (турског напр., италијанског), одомаћиле се и постале народним"²⁵.

И М. Стевановић овђе Његошев језик црногорски назива "лоалнијем" или "завичајним" усљед тога што полази од традиционалистичке Карацић-Белићеве јако пооштрене кодификоване јужнословенске штокавске норме "опћене правилности" социолингвистички непостојећега "српског/српскохрватскога" стандардног језика, намијењенога готово свијем јужнословенским штокавскијем народима и нацијама. А та норма је углавном обухвата само структуре из 1. слоја Његошева црногорског језика, што значи да је као општезаједничка свим тијем народима и нацијама у том језику углавном била неутрална, народносно и национално немаркирана. За нас је најгора.

Све се то лијепо види из сљедећих Белићевих ријечи које такође представљају апотеозу Његошеву црногорском језику: "Његошев језик прелива се изванредним бојама, он се остварује у безброј слика и метафора; оне трепере непосредном животном истином обухватајући целокупни свет осећања и мисли правог, богомданог књижевника. Тако је он уздигао своје домаће наречје, давши му само овлаш обележје општекњижевног српскохрватског језика, до висина изванредног оруђа једне нарочито литературе која је сва изашла из недара народних, а која је представљала синтезу осећања и стремљења једног целог народа (црногорскога - В.Н.), не само за онај тренутак, када је та књижевност постала, него и за целу будућност"²⁶. А Белић је присуство 1. слоја језика црногорскога као неутралног и немаркираног у језику Петра II Петровића Његоша изванредно представио као "само овлаш обележје општекњижевног српскохрватског језика". Из тијех његових ријечи је очевидно у коликој мјери је тај назови језик вјештачки, непостојећи.

²⁵ М. Стевановић, *Година 1847. и Горски вијенац за наш књижевни језик*, Стварање, бр. 6, Цетиње, 1947, 292-293.

²⁶ Др Војислав Никчевић, *Лексикографски подухват*, 560-561. Цитирано према: А. Белић, *Његош и национална култура наша*, *Наш језик*. Нова серија, књ. III, Српска академија наука, Институт за српски језик, св. 1-2, Београд, 1951, 1-5.

У духу и у складу с том Караџић-Белићевом језикословном концепцијом стоје и ове Стевановићеве ријечи о употреби и карактеру црногоризама у *Горском вијенцу* и у другијем Његошевим дјелима: "Његошев народни језик, истина, није онај исти језик на коме је писао Вук Караџић, већ је то језик пјесникова роднога краја - старе Црне Горе и сусједних области. Али се код Његоша често наилази и на замјену дијалекатских облика облицима Вукове 'опћените правилности'. Дали да употреби дијалектизам или ријеч, облик и израз књижевног језика, код Његоша је свагда одлучивао поетски моменат. Он је увијек тражио језичка средства која одговарају дубини мисли и јачини пјесничких осјећања, као и законитостима ритма његових стихова. И кад их није налазио у говору свога краја, у језику народних пјесама или Вукове прозе, он их је, како рекосмо, узимао из руског језика, па, додуше, врло ријетко, и из језика српских пјесника првих деценија XIX вијека. И у томе, прије него у ма чему другом, ваља тражити објашњења многим особинама Његошева пјесничког језика." И овђе се избјегава термин *црногорски језик*.

Потом слиједи параграф из истог рада у којему М. Стевановић дословно тврди да Његош примарно у својему језику употребљава као маркантне интердијалектизме или наддијалектизме из 2. и незнатно као секундарне одвећ уске локализме из 3. слоја црногорског језика: "Његош, разумије се, свуда даје првијенство дијалекатској (треба интердијалекталној или наддијалекталној - В.Н.) форми и изразу, иако код њега скоро никада нећемо наћи оно што је искључив дијалектизам одвећ уско локалног карактера (нигдје, или готово нигдје, рецимо, у Његошевим дјелима нема примјера за *жл*, *илл*, и *жн*, *ин* мјесто *зл*, *сл* и *зн*, *сн*, чиме кипти Милутиновићева *Дика црногорска*"²⁷. Из тога се јасно види да Његошев књижевни језик није ништа друго до коине (општи) тип²⁸ црногорског језика, какви се сријеће у веома развијеној и богатој црногорској усменој књижевности.

Михаило Стевановић у трећему раду изјављује да се није на одмет било позабавити и пријеводима Његошева спјева на поједине стране језике да би се преко пријевода сложенијех и теже разумљивих мјеста, односно неједнако превођенијех таквих мјеста на разне језике, дошло до најпозуданијих језичкијех тумачења у коментарима *Горског вијенца*. А тијех пријевода овог дјела је, међутим, одвећ много - то је свима познато; има их по више пријевода *Горског вијенца* на један исти језик, а постоји и пријевода на толики број језика да ми не знамо који би

²⁷ М. Стевановић, *Неке особине Његошева језика*, Јужнословенски филолог XIX, књ. 1-4, Београд, 1951, 18-19.

²⁸ У приручнику *Језик* др Стјепана Бабића ("Панорама", Загреб, 1967, 35) Коине (од грч. *κοινή διάλεκτος* "заједничко нарјечје") се објашњава као "опћи језик, језик проширен међу различитим језичним скупинама једнога краја или земље. Настаје потискивањем мјесних говора или уклањањем разлика међу њима".

полиглота све то могао искористити²⁹. Занимљиво је и упоређивање црногоризама у њима.

Академик М. Стевановић се осврће на црногоризме и кад обрадлаже разлоге због којих је најбољи Његошев спјев доживио највише коментара: "А није случајно што је о *Горском вијенцу* написано неупоредиво више коментара него о низу других дела сложене садржине. Јер је он, пре свега, писао на језику с бројним особинама једног српско-хрватског дијалекта, с доста широким кругом читалаца непознатих одлика, и то не на обичном језику ни песникова завичаја, ни било које друге средине, већ на песничком језику који се на посебан начин мора посматрати. Тај је песнички језик много друкчији него у осталих наших књижевника јер је друкчија његова основа, не само дијалекатска него и поетска и филозофска, и историјска, и етничка; друкчији су погледи на морал, посебни погледи на свет, народност и религију, на оно, тј. што чини окосницу спева, на име, на борбу за ослобођење из ропства, за слободу која чини суштину дела. И све је то у коментарима тражило својих објашњења. А и много је више од тога, наравно, требало показати како је све то добило свој вид кроз призму песника изузетно даровитог..."³⁰ Из тога се може закључити да црногоризми представљају одговарајуће номинације за окоснице што их поседује црногорски језик као самоизражавајући вид постојања самосвојнога црногорског народа и самоникле црногорске нације. Они су срж организма тога језика, народа и нација.

С тијем закључком посве је сагласан суд познатог његошолога компаративистичког смјера и опредјељења, др Крунослава Спасића, у капиталној монографији о Његошу и Французима: "Међу југословенским песницима Његоша је свакако најтеже преводити, колико због посебног црногорског амбијента, менталитета и посебног црногорског језика, толико и због особених обиљежја његове поезије".³¹ У тој Спасићевој књизи посебитости условљавају: црногорски народ и црногорска нација, црногорска књижевност па чак и самостална Црногорска православна црква као појмови саображени с термином језик црногорски. На тај начин су сви ти најбитнији садржаји Црногорства као животног начела Црне Горе доведени у међусобне складне односе.

И поред тога што су црногорски књижевни и српски стандардни два сродна социолингвистичка штокавска језика, црногоризми представљају непремостиву тешкоћу да се *Горски вијенац* стиховано

²⁹ Михаило Стевановић, *Језичка тумачења у коментарима Његошева Горског вијенца*, Српска академија наука и уметности. Посебна издања, књига CDXCIII. Одељење језика и књижевности, књига 27, Београд, 1976, 7-8.

³⁰ Исто, 6.

³¹ Др Крунослав Ј. Спасић, *Његош и Французи*. Допуњено француско издање, Кристал, Зајечар, 1988, 659.

преведе с првога на други језик, да као пјесмотвор сачува чак и приближну изворност, умјетност и вјеродостојност. То доказује Душан Богосављевић који га је једино могао прерадити у "приповетку" под насловом *Горски Венац*, пренијети из поетскога у прозни облик. Да би се обезбиједило "мењање јужног дијалекта (црногорског језика - В.Н.) у источни (српски језик - В.Н.), замена провинцијализама и архаизама (тј. црногоризама - В.Н.) данашњим речима", у својој преради све је морао "испричати данашњим књижевним језиком". Д. Богосављевић сам признаје да "ово најбоље и најздравије дело, изузев своје уже постојбине (Црне Горе, Боке и Херцеговине), све се мање данас у народу чита; а има читавих наших покрајина (најјужнија и најсевернија Србија) где је оно у народу можда и сасвим непознато".³² Није се читало због неразумљивости црногоризама и непреводиво је на српски језик не само збо њих већ и социолингвистичких разлога.

Различно од Србије као друге социосредине, *Горски вијенац* се увијек највише читао и схватао у пјесниковој ужој постојбини, данашњој Црној Гори, која је у прошлости била издијељена на тзв. Стару Црну Гору, Боку Которску као њезин неслободни приморски дио и "Херцеговину" као северозападни дио садашње Црне Горе. А то значи да је имао пуну прођу у њезинијем етничким границама, ће су пребивали Црногорци као самобитан народ и самоникла нација и ће се зборило и писало црногорскијем језиком. Сама чињеница да је то дјело у поетскоме стихованом облику непреводиво на српски језик, најбољи је доказ да му оно не припада и да Црногорци народносно и национално нијесу Срби. У томе се понајвише огледа значај Богосављевићеве прераде *Горског вијенца* са црногорскога у приповијетку *Горски Венац* на српском језику. То су и системски два битно различита идиома.

Потребно је зачас обратити пажњу још само на албански пријевод *Горског вијенца* академика и књижевника Есада Мекулија, Албанца рођеног у Црној Гори, који је поред албанског добро знао и језик црногорски. Приказ тога пријевода дао је такође Албанац.³³ По

³² Њеџошев *Горски Венац*. Прерадио у приповетку Душан Богосављевић. Издање С.Б. Цвијановића у Београду, Београд, 1927, 4-5. Богосављевић на истоме мјесту Предговора још додаје да се у његовој преради ништа "не сме изоставити само зато што је фино и тешко. Прерада мора имати облик приповетке ма какав облик имао оригинал. Не сме бити никаквих коментара испод текста, нити речника на крају књиге... Прерада не сме бити израђена само за децу него и за широку књижевну публику". За себе даље вели да је за прераду "тражио дело високо и тешко, управо они које је највише изгледало непрерадиво". Још истиче да се у томе тражењу "зауставио на *Горском Вијенцу*; и то из више разлога. Прво, то је најбоље и најтеже дело наше књижевности". И, напошљетку, наглашава да је у овој преради узето "три четвртине оригиналног текста без икакве измене или са горњим минималним изменама. - Крупније промене односе се на најтежа места у делу."

³³ Хасан Калеси, "*Горски вијенац*" на шийтарском језику, *Стварање*, бр. 3, Цетиње, 1953, 141-146.

Калешину, ма колико да је превођење *Горског вијенца* похвално, оно је још више незахвално. Незахвално је јер у њему не само да има тешкијех мјеста него је и он вас тежак. Баш они стихови који изгледају сасвим обични и разумљиви, одведу човјека на странпутицу. Тешкоће потичу како од Његошевог језика, тако и од његове мисли. У Његошевом језику има архаизама, провинцијализама, ријечи узетијех из црквенословенскога и руског језика, турцизама - што дјелу даје чисто национални карактер и локалну боју. Његош често употребљава пословице (понекад и прекројене), народне изреке, алузије на поједине приче, на разне народне анегдоте.³⁴ Хасан Калеси у закључку сажима да ови пријевод, и поред некијех слабости које је у приказу истакао, без сумње спада у ред бољих пријевода *Горског вијенца* на стране језике и многе од њих надмашује.³⁵ То долази отуда што је Е. Мекули као његов преводилац и сам био пјесник и добар познавалац обичаја Црногораца с којима је провео знатан дио своје младости. У томе се огледају његове изразите предности у односу на друге стране преводиоце. А својевремено је и сам признао постојање црногорског језика. То је било у *Борби* поводом отварања Његошева маузолеја.

За правилно поимање и превођење црногоризама од стране преводилаца који нијесу Црногорци има посебни значај постојање двају рјечника Његошева језика. Први рјечник су сачинили двојица угледнијех црногорскијех језикословаца поводом стогодишњице пјесникове смрти, који је до сада доживио на десетине издања.³⁶ У тексту *Уместо његовог* пише: "Ово није какав систематски и потпун речник Његошева језика; нама такав речник уопште није био циљ. Ово су само мање познате и необичније речи из Његошевих песничких дела - највише покрајинске и стране речи - протумачене у Речнику да не би биле тумачене у напоменама испод текста. Према томе, овај речник представља, и по намени и по садржини својој, допуну коментара - објашњења уз поједина Његошева дела; у њему ће читалац наћи објашњене - речнички или граматички - речи, изразе и дијалекатске облике који му при читању могу правити потешкоћа"³⁷. То највише важи за читаоце извањ Црне Горе. Ови рјечник има укупно 315 страна. У њему црногоризми поседују примат.

Други двотомни рјечник се, као што смо виђели, зове *Речник језика Петра II Петровића Његоша* академика Михаила Одавића и Милосава Тешића с 1208 страна. И поред одређенијех грјешака које сам

³⁴ Исто, 141-142.

³⁵ Исто, 146.

³⁶ Виђи: *Речник уз Целокујна дела Петра II Петровића Његоша*, Целокупна дела Петра II Петровића Његоша, III издање, књига седма. Саставили: Михаило Стевановић (од А до О) и Радосав Бошковић (од О до Ш) уз сарадњу Радована Лалића, Београд, 1974.

³⁷ Исто. 311.

исправљао у трима текстовима³⁸, о томе рјечнику сам својевремено закључио да и овакви какви је добро ће доћи, у првом реду, његошолозима, историчарима књижевности, филолозима и језикословцима, филозофима, поготово онијем научним радницима који се њиме буду умјели критички користити. Поред тога, он ће много послужити и преводиоцима Његошевијех главних дјела на стране језике, па и другијем научним и културнијем посленицима који се баве монтењегрином (или монтењегристиком)³⁹. У рјечнику о којему је збор сви они могу пронаћи протумачене многобројне лексеме, изразе и фразеологизме Његошева црногорског језика, сагледане и протумачене у контекстуалнијем значењима и нијансама, поготово црногоризама. То је до сада најкомплексније и најпотпуније обрађени рјечник језика једнога црногорског писца па је утолико више привлачнији за стране преводиоца *Горског вијенца*. По томе им је незаобилазно дјело.

Vojislav P. Nikčević

MONTENEGRINISMS IN TRANSLATIONS OF MOUNTAIN WREATH

Summary

For the purpose of this paper *Montenegrinisms* are the special qualities of the 2nd and the 3rd strata of Njegoš's Montenegrin Language. Those are his interdialectal or supradialectal and local, dialectal-provincial special qualities for which that language differs from the other related idioms: Serbian, Croatian and Bosnian, being the sociolinguistic languages in scope of their common non-united štokavian diasystem. Montenegrinisms are very present in *Mountain Wreath* at all linguistic levels. They give it the expressiveness, artistic color and strength, authenticity and trustworthiness of the expression, original Montenegrin ethnic and national local color and character. As such, they cause great obstacles for translation of the work into the foreign languages because they are difficult to translate or even untranslatable.

The paper presents the opinions on Montenegrinisms of the best known Njegošologists, linguists and commentators, researchers and good connoisseurs of Njegoš's language in *Mountain Wreath* and in his other works. They have conceived them most frequently as dialectal and provincial forms of appearance from the stand-

³⁸ Војислав Никчевић, "Провинцијализми" и "дијалектизми" у Његошеву језику, Овдје, бр. 178, Титоград, март 1984; др Војислав Никчевић, *Лексикографски подухвај* и проф. др Војислав Никчевић, *Друштво историјска проблематика у Његошеву делу*, Арс, бр. 1, Књижевна општина, Цетиње, 1986.

³⁹ Др Војислав Никчевић, *Лексикографски подухвај*, 582.

point of Karadžić's-Belić's literary linguistic norm "of general regularity" of their artificial, suprapeople and supranational "Serbian/Serbocroatian" Language. By such a relation towards them they have mainly been archaized and that way even more estranged not only to foreign translators but also to contemporary readers, they have become even more difficult to understand and strange even to present Montenegrin readers. Great assistance in translators' understanding of *Mountain Wreath* may be rendered by the two glossaries of Njegoš's Language. The first one is entitled *Glossary with the Entire Works of Petar the 2nd Petrović Njegoš*, composed by Mihailo Stevanović and Radosav Bošković in cooperation with Radovan Lalić (published in a number of editions). In it they explained the less known and less common words - mainly montenegrinisms and foreign words. Another glossary is mentioned as *Vocabulary of the Language of Petar the 2nd Petrović Njegoš*. It was composed by Mihailo Stevanović — and his associates. It is considered to be the entire systematic vocabulary of the language of that most famous Montenegrin poet.

